

Bijlage bij het hoorcollege *Vrijheid en verplichting*

VRIJHEID EN VERPLICHTING

EEN HOORCOLLEGE OVER
GROTE DENKERS OVER DE
WIJSGERIGE ETHIEK

door Herman Philipse

Inhoudsopgave

[Herman Philipse](#)

College 1. Plato: Euthyphro, Gorgias en Politeia

[H1. Van Madoff naar Plato](#)

[H2. Doel, opzet en methode van de collegereeks](#)

[H3. Ethiek en politiek volgens de *Politeia*](#)

College 2. Aristoteles: Ethica Nicomachea

[H4. Inleiding](#)

[H5. Het Gulden Midden](#)

[H6. Het beste leven](#)

College 3. Receptie van de Stoa in de Ethiek van Descartes

[H7. Ethiek als therapie](#)

[H8. Voorlopige en definitieve ethiek](#)

[H9. *Les passions de l'âme/Traité des passions*, 1649](#)

College 4. Thomas Hobbes en Baruch Spinoza

[H10. Individu en totaliteit bij twee deterministische denkers](#)

[H11. Het materialisme van Thomas Hobbes](#)

[H12. Het pan-en-theïsme van Baruch Spinoza](#)

College 5. Hume en Immanuel Kant

H13. Hume: *A Science of Man*

H14. Kant: autonomie en plicht

H15. Kant: hoe is ethiek mogelijk?

College 6. Darwin, Mill en Nietzsche

H16. Charles Darwin (1908-1882): *The Descent of Man*

H17. John Stuart Mill (1806-1873): *Utilitarianism*

H18. Friedrich Nietzsche (1844-1900): *Zur genealogie der Moral*

College 7. Meta-ethiek van Moore tot Mackie

H19. Cognitivisme

H20. Non-cognitivisme

H21. Het Frege - Geach probleem

College 8. Arendt, Levinas en Singer

H22. Hannah Arendt (1906-1975)

H23. Immanuel Levinas (1906-1995)

H24. Peter Singer (1946-)

Colofon

Herman Philipse

Filosofie?

Prof. dr. mr. Herman Philipse is emeritus hoogleraar aan de Universiteit Utrecht en doet onderzoek op het gebied van de moderne en contemporaine wijsbegeerte. Philipse heeft rechten en wijsbegeerte gestudeerd aan de Rijksuniversiteit Leiden. Ook studeerde hij filosofie te Oxford, Parijs en Keulen. In 2012 is van hem de uitgebreide verhandeling verschenen: *God in the Age of Science?: A Critique of Religious Reason* (Oxford University Press). Bij Home Academy zijn van hem diverse hoorcolleges verschenen, waarvan de meest recente zijn: *Waarheid en dwaling*, *Klimaatverandering*, *De onvoltooide Verlichting* en *Wat is*

Synopsis van het hoorcollege *Vrijheid en verplichting*

College 1. Plato: *Euthyphro*, *Gorgias* en *Politeia*

Motto 1: "Die neue Lust an Philosophie: Was ist vernünftig? Was ist gerecht, und was macht glücklich? Antworten suchen die Menschen heute wieder bei Denkern wie Aristoteles, Kant, Nietzsche und Habermas" (Aankondiging van het Feuilleton op de voorpagina van Die Zeit van 20 januari 2011).

Motto 2: "een leven zonder zelfonderzoek is niet de moeite waard om geleefd te worden" (Plato, *Apologie*, 38a).

H1. Intro: Van Madoff naar Plato

a. Zoons geven hun vader aan. Op 11 dec. 2010, de 2e verjaardag van de arrestatie van de financier Bernard Madoff, knoopte zijn oudste zoon Mark (46) zich op met een hondenriem. Op 10 december 2008 hadden Mark en Andrew hun vader aangegeven voor wat de grootste (*Ponzi scheme*) oplichtingszaak uit de Amerikaanse geschiedenis is geworden (schade: zo'n 21 miljard; cf. Anthony Trollope, *The Way We Live Now*, 1875). Beide zoons werkten in de Wall Street firma Madoff Investment Securities (1960) sinds 1986, resp. 1988. Was het aangeven van de vader een prudentiële of een morele beslissing? Indien het laatste: parallel met Plato's dialoog de *Euthyphro* (Socrates en E, die zijn vader aanklaagt). E: "zedelijk goed/vroom (*hosios*) is wat de goden welgevallig is, zondig is wat hun niet behaagt" (6e).

b. Het *Euthyphro* dilemma. "Wordt (A) het goede door de goden bemind omdat het goed is, of (B) is het goed omdat het door hen bemind wordt?" (10a). A + B leidt tot een cirkel, dus indien we A aanvaarden, moeten we B verwerpen. Kortom, wat het goede goed maakt moet iets anders zijn dan het door de goden bemind worden. Wat dan?

c. Doorwerking van het dilemma in het christendom. Van het definitiedilemma naar het gebodsdilemma: (A) gebiedt God dingen omdat ze goed zijn, of (B) zijn dingen goed omdat God ze gebiedt? Leibniz versus Descartes. Ook moderne Christelijke auteurs blijven gefascineerd: Robert Adams, William Alston, Richard Swinburne, enz. Problemen met hoorn (A): 1. Autonomie/heteronomie Gods. 2. Almacht en wilsvrijheid Gods (Scotus, Ockham, Descartes). 3. Overbodigheid Gods (pech voor Rouvoet). Problemen met hoorn (B), de godsgebodtheorie (Ockham, Luther, Calvijn): 1. Moraal wordt arbitrair. 2. God kan geen goede redenen hebben. 3. Zelfs wat wij als extreem slecht beschouwen, kan goed zijn (zoals blijkt in de Bijbel). 4. Waarom zou het goed zijn God te gehoorzamen? 5. Hoe weten we wat God gebiedt en of hij bestaat? Conclusie: de vragen "wat maakt de goede dingen goed?" en "waarom zouden we ze doen?" zijn nog niet beantwoord. Socratische aporia. Waarom zou men de antwoorden zoeken bij "grote filosofen"?

H2. Doel, opzet en methode van de collegereeks

a. Ratio van een historische benadering. De hedendaagse situatie van de mensheid noopt tot hernieuwde morele reflectie. Reflectie vergt kennis van zaken en afstand nemen. Gesprek met grote filosofen over de moraal: wat het (niet) kan bieden. Drie visies op de geschiedenis van de ethiek: 1. Radicaal Vooruitgangsgeloof. 2. Radicaal Relativisme. 3. Overeenkomst en Verscheidenheid. Het overkoepelende thema: vrijheid en verplichting. Beperken morele verplichtingen onze vrijheid en ons streven naar geluk? Of moeten ze er juist deel van uitmaken? Plato en Aristoteles: Eudaimonia incorporeert de morele deugden. Keuze van auteurs; methode van het college.

b. Kernbegrippen en onderscheidingen. Ethiek = systematische studie van menselijke moraal. Onderscheidt: (1) descriptieve ethiek; (2) verklarende ethiek; (3) normatieve ethiek; (4) meta-ethiek. Onderscheidt mbt: (3): (3a) toegepaste ethiek; (3b) fundamentele ethiek. Focus van dit college: 3b, 4. Vraagstellingen: Welke conceptie van 3b ontwikkelde de behandelde filosoof (F)? Is ethiek volgens F een wetenschap? Hoe past ethiek in het schema der wetenschappen volgens F? Welke methode

moet men vlg. F volgen bij ethische reflectie? Hoe hangt de ethiek van F samen met diens wereldbeeld? In hoeverre is ze houdbaar in het licht van hedendaagse kennis? Historische overzichten: Alasdair MacIntyre, *A Short History of Ethics* (MacMillan 1966); Terence Irwin, *The Development of Ethics* (3 dln; 2743 pp., Oxford UP, 2007-9); goed is ook de *Stanford Encyclopedia of Philosophy* (via Google).

c. Plato (ca. 427-347 v. Chr.) als paradigma. Stichter van de Academie (467 v. Chr.; gesloten door Justinianus AD 529 omdat ze een bedreiging van het Christendom zou vormen). 36 Dialogen toegeschreven. 3 Interpretatieproblemen: dialoogvorm/aporie; chronologie en ontwikkeling; relatie Socrates-Plato. Ons thema: *Gorgias*: retorica is de *techne* van de deugd want het hoogste goed van de mens is vrijheid (= doen wat je wilt) en deugd is het middel om dat te bereiken. Populariteit van deze visie in moderne kapitalistische democratieën (marketing i.p.v. overreding door waarheidsgetrouwe argumentatie). Socrates' objectie: het is beter onrecht te ondergaan dan te doen.

H3. Ethiek en politiek volgens de Politeia (ca 380 v. Chr)

a. De tiran vs. de filosoof-koning. Wat is rechtvaardigheid? Analogie Staat-Individu (368e): tot je recht komen/harmonische orde. Verval staten (bk8): timocratie, oligarchie/plutocratie, democratie, tirannie. Hoe corruptie te vermijden? Plato's utopie ("aristocratie"): eugenetica (sexueel communisme), staatsopvoeding, selectie, separatie van macht en rijkdom bij de filosoof-koningen. Rechtvaardigheid (= tot je recht komen in je functie) maakt gelukkig. Maar hoe komen die koning-filosofen aan hun kennis?

b. De allegorie van de grot (bk7). Van schijn en schaduwen via beelden naar buiten en het aanschouwen van de zon. Oftewel: van gissen naar kennis gebaseerd op goed gevalideerde methoden en kennis van het goede. Is er zoiets als een wetenschap van het goede? Plato's ideeënleer. Wiskunde als inspiratie. Wat kunnen wij van Plato leren?

c. Evaluatie en vraagstellingen aan ons. Van stad-staat naar natie-staat. Karl Poppers oordeel in *The Open Society and its Enemies* (1945): Plato's utopie is een totalitaire staat. Toch kan Plato ons inspireren. B.v.: 1. beginsel van scheiding van staatsmacht en rijkdom: de Balkenende norm. Mag een politicus zijn netwerk later commerciële te gelde maken? 2. Het idee van de filosoof-koning: hoe kunnen we in democratieën zorgen dat politieke beslissingen gebaseerd zijn op solide kennis en lange-termijn doelstellingen? 3. Kishore Mahbubani's kritiek op westerse democratieën (Singapore, 2001-2 voorzitter veiligheidsraad; afgestudeerd filosoof; rector Lee Kuan Yew School of Public Policy): *The New Asian Hemisphere* (2008). Zullen westerse democratieën het niet verliezen van oosterse technocratieën (China, Singapore), omdat de laatste beter zijn in lange-termijn strategie, b.v. op het gebied van grondstoffen?

College 2. Aristoteles (384-322 v. Chr.): *Ethica Nicomachea*

Motto 1: "Maar indien geluk gelijk is aan activiteit in overeenstemming met deugd, is het redelijk dat het activiteit moet zijn in overeenstemming met de hoogste deugd; en dat is de deugd van ons beste deel" (*Ethica Nicomachea*, 1177a).

Motto 2: "Het maken van onderscheidingen ligt de meeste mensen immers niet" (1172b).

H4. Inleiding

a. Leven en werk. Afkomst; leerling Plato; tutor Alexander de grote (in 343); stichtte het Lyceum (335) in Athene ("peripatetische" school); zoon Nicomachus uit 2e huwelijk. Na dood Alexander vreesde A. anti-Macedonische gevoelens in Athene en week uit naar Chalcis: "Ik zal niet toelaten dat de Atheners twee maal zondigen tegen de wijsbegeerte". Werk: A. schreef ruim 20 dialogen (Cicero: "flumen orationis aureum"), gedichten, brieven, en wetenschappelijk werk. Ong. 1/3 is bewaard, uitsluitend uit de laatste categorie. *Het Organon* (5 boeken); fysische tractaten (*Fysica*, *De caelo*, *De generatione et corruptione*, *Meteorologica*); psychologische werken (*De anima*, *De sensu*, *De memoria*, *De somno*, *De vita et morte*, enz.); biologische werken (*Historia animalium*, *De partibus animalium*, enz.); de *Metaphysica* (10 bk); ethische werken (*Ethica Nicomachea*, *Magna moralia*, *Ethica Eudemia*, *Politica*) en de *Retorica*. **Invloed:** Vertaalgeschiedenis naar het latijn. Zonder receptie A. was de wetenschappelijke revolutie onmogelijk geweest. Vertaling: EN: Charles Hupperts & Bartel Poortman.

b. Methode: Aristoteles contra Plato. Plato's methode in de ethiek/politiek: dialectiek en schouw van "eidè": bovenzinnelijke paradigma's. Meetkunde als inspiratiebron. A.'s verwerping van dit "Platonisme": conceptualisme in de wiskunde. Methodologisch pluralisme. Wat zijn doel en methode van de ethiek? A: om ethiek/politiek te studeren moet men opgevoed zijn in de deugden (goede gewoonten): (1095b4-6). Waarom? Doel ethiek bij uitstek praktisch: het systematiseren van onze deugden en doelstellingen tot een harmonieus levensplan dat leidt tot *eudaimonia* (geluk-t/kig leven). Methode: exploratie van het totale pakket van factoren dat een mens gelukkig maakt, zowel interne (deugden) als externe (natuurlijke gaven, vermogen, roem, enz.). Vele onderscheidingen!

c. Aristoteles' ethiek: overzicht. Teleologische vs. deontologische ethiek. Instrumentele doeleinden en het "laatste" doel: *eudaimonia*. Wat is dat? Een (geheel) mensenleven gebaseerd op het goed functioneren van de menselijke *differentia specifica*: de activiteit van het redelijke deel van de ziel in overeenstemming met de deugd (1097b22-1098a20). Dus: wat zijn de deugden en hoe ze te definiëren en te ordenen?

H5. Het Gulden Midden

a. De doctrine van het gulden midden (BkII&c). Wat zijn deugden? Een hexis (dispositie) om bepaalde beslissingen te nemen, zodat we goed functioneren (1106b). Klassificatie der deugden: morele/intellectuele (puur theoretische, praktische). Morele deugden treffen altijd het "midden" tussen een te *veel* en een te *weinig*. Voorbeelden: (1) *moed*: tussen lafheid en overmoed/roekeloosheid; (2) *gematigheid*: bij genietingen: tussen ongevoeligheid en losbandigheid; (3) *vrijgevigheid*: tussen gierigheid en verkwisting; (4) *grootmoedigheid*: (*megalopsuchia*): tussen verwaandheid en kleinzieligheid; (5) *zachtmoedigheid*: tussen lichtgeraaktheid/opvliegendheid en pitloosheid; (6) *vriendelijkheid*: tussen behaagzucht en chagrijn. (7) Niet alle deugden of ondeugden hebben een naam, bv. : welke deugd ligt tussen eerzucht en gebrek aan ambitie? Problemen: (a) gaat de leer van het gulden midden over deugden als disposities of over individuele deugdzame handelingen? (b) Niet alle voorbeelden zijn overtuigend. B.v. ligt *waarheidslievendheid* werkelijk tussen opschepperij en zelf-kleineren (1108a12)? En ligt *morele verontwaardiging* tussen afgunst en leedvermaak (1108b)? Drie regels om het midden te treffen

(1109a-b): (1) keer je af van het uiterste dat het meest aan het midden tegengesteld is; (2) overdrijf naar de kant van de ondeugd tot welke je het minste geneigd bent; (3) hoed je voor genot, want dat benevelt het oordeelsvermogen.

b. Moed en grootmoedigheid (*megalopsuchia*). Detailstudies der deugden. (1) Moed is niet: totale afwezigheid van angst, want het is gepast bang te zijn voor allerlei zaken, zoals slechte reputatie of verlies van vrienden. Moed is bv. geen angst hebben voor een Vijf gedegenereerde vormen van moed: (a) gevaar trotseren uit angst voor straf/smaad; (b) gevaar trotseren omdat je weet dat je wint; (c) gevaar trotseren uit temperament; (d) gevaar trotseren uit optimisme; (e) gevaar trotseren omdat je het niet beseft. (2) Grootmoedigheid/grootsheid: wanneer je grote dingen (eer) ambieert en die ook verdient. Zonder andere deugden kan men niet groots zijn dus "grootsheid is a.h.w. een sieraad van de deugden: ze maakt deze groter" (1124a). A: "Wie groots is, kijkt met recht op anderen neer" (1124b). Dit is bepaald geen Christelijke visie! Trots i.p.v. nederigheid.

H6. Het beste leven

a. Interne en externe goederen, genot en vriendschap. Morele deugden i.h.a. onvoldoende voor een gelukkig/geslaagd leven. Intellectuele deugden. Externe goederen (rijkdom, eer, vrienden, lichamelijke gaven). Het belang van genot/plezier (*hèdonè*): een begeleidende activiteit van andere activiteiten (Bk.VII.11-14;X.1-5). Soorten genot; het genot van het zuivere denken (God, 1154b26). Het belang van vriendschap (*filia*, Bk.VIII&IX). Drie motieven voor vriendschap: de ander is goed, nuttig, of geeft genot. Volmaakte vriendschap. Vriendschap tussen ongelijken (vader-kind; burger-slaaf; man-vrouw). *Filia* voor vrienden en voor jezelf. Goede en slechte vormen van eigenliefde.

b. De wijsgeer en de politicus. Drie levensdoelen: (1) zinnelijk genot (hedonisme), (2) politiek, (3) kennis en begrip (Bk.X.6-9). Waarom het leven van de wijsgeer/theoreticus het beste is (vgl. Plato). Waarom het leven van de politicus slechter is: geen vrije tijd; telkens nieuwe misstanden om te corrigeren. Het maatschappelijke nut van de politicus.

c. Evaluatie en inspiratie. B. Russell (*Hist. West. Philos.*): "there is an emotional poverty in the Ethics... There is something unduly smug and comfortable about Aristotle's speculations on human affairs; everything that makes men feel a passionate interest in each other seems to be forgotten... What he has to say is what will be useful to comfortable men of weak passions; but he has nothing to say to those who are possessed by a god or a devil, or whom outward misfortune drives to despair. For these reasons, in my judgement, his Ethics, in spite of its fame, is lacking in intrinsic importance." Waarom dit oordeel unfair is. Wat kunnen wij nu, in een democratische samenleving, leren van A?

College 3. Receptie van de Stoa in de Ethiek van Descartes (1596-1650)

Motto 1: "Toute la philosophie est comme un arbre, dont les racines sont la métaphysique, le tronc est la physique, et les branches qui sortent de ce tronc sont toutes les autres sciences, qui se réduisent à trois principales, à savoir la médecine, la mécanique et la morale; j'entends la plus haute et la plus parfaite morale, qui, présupposant une entière connaissance des autres sciences, est le dernier degré de la sagesse" (brief aan de vertaler van de *Principes* (1647), AT IX, B 14).

Motto 2: "Vos lettres me servent toujours d'antidote contre la mélancolie..., détournant mon esprit des objets désagréables qui lui surviennent tous les jours" (Élisabeth, 22-6-1645).

H7. Ethiek als therapie

a. Voorgeschiedenis: la princesse Élisabeth. Waarom Descartes naar de Nederlanden kwam: "*en cette grande ville où je suis, n'y ayant aucun homme, excepté moi, qui n'exerce la marchandise, chacun y est tellement attentif à son profit, que j'y pourrais demeurer toute ma vie sans être jamais vu de personne*" (à Jean-Louis Guez de Balzac, 5-5-1631). Hoe Élisabeth van de Palts (1618-1680) in Den Haag terecht kwam: dochter van de keurvorst van de Palts Frederik V & Elisabeth Stuart (Schotse

koningsdochter); die "winterkoning(in)" waren te Bohemen (1619-20); ballingschap in Den Haag. De vele drama's van haar familie (30 j. oorlog: 1618-48); haar "tristesse". Ontmoeting met Descartes (1640; hij 44, zij 22). Van filosofie als troost naar religie als troost: in 1667 werd E. Abdis van de protestantse Frauenstift te Herford, bij Bielefeld.

b. Stoïcijnse ethiek: doctrines en receptie. Geschiedenis: Stoa gesticht door Zeno van Citium (3e eeuw v. Chr.); populair in het Romeinse Rijk (Seneca, Epictetus, Marcus Aurelius) totdat Justinianus I alle wijsgerige scholen sloot vanwege hun onchristelijke karakter. Vraagstelling: hoe morele vrijheid/autonomie te verenigen met fysisch determinisme? Hoe kan men in harmonie komen met het universum, waarover men geen macht heeft? Disciplineer door "askesis" de "passies" met logisch denken, zodat "apatheia" wordt bereikt (vgl. cognitieve gedragstherapie). Cosmopolitisme en universele mensenliefde. Receptie: diepe invloed op Christelijke moraal, maar: Stoa is pantheïstisch; de wereld is eeuwig, er is geen leven na de dood. D. transformeert de Stoïcijnse ethiek.

c. De correspondentie Descartes-Élisabeth (1643-1650). 5 der 11 delen van de uitgave van Adam et Tannery (AT, 1897-1913) zijn correspondentie. E. stoot in haar 1e brief onmiddellijk toe: "*en vous priant de me dire comment l'âme de l'homme peut déterminer les esprits du corps, pour faire les actions volontaires*" (16 mei 1643). Het Cartesiaanse dualisme van *ego cogito* en gesloten fysisch systeem (wet van behoud van beweging). Vrijheid en determinisme. Een actueel probleem (cf. Victor Lamme, *De vrije wil bestaat niet*, 2010). De ontwikkeling van de correspondentie: van Seneca naar D's eigen visie.

H8. Voorlopige en definitieve ethiek

a. De boom der kennis: het Cartesiaanse project. Een anti-Aristotelische revolutie in de wetenschappen (gemotiveerd door de ontdekkingen van Kepler, Galilei, enz.) met als inspiratie het aristotelische wetenschapsmodel van de *Analytica Posteriora* (zie hoorcollege *Betrouwbare kennis*, 2010). Methodische twijfel, cogito ergo sum, waarheidscriterium, Godsbewijs, vrije wil, opbouw van de fysica, substantiedualisme. Contra Aristoteles: corpusculairfilosofie, unificatie van methode en systeem. De boom der kennis.

b. La morale provisoire. De noodzaak van een voorlopige moraal (*Discours de la méthode* (1637), III). Drie maximes: (1) "obéir aux lois et aux coutumes de mon pays, retenant constamment la religion en laquelle Dieu m'a fait grâce d'être instruit dès mon enfance, et me gouvernant, en toute autre chose, suivant les opinions les plus modérées... qui fussent communément reçues en pratique par les mieux sensés..."; (2) "être le plus ferme et le plus résolu en mes actions que je pourrais, et de ne suivre pas moins constamment les opinions les plus douteuses, lorsque je m'y serais une fois déterminé, que si elles eussent été très assurées"; (3) "tâcher toujours plutôt à me vaincre que la fortune, et à changer mes désirs que l'ordre du monde; et généralement, de m'accoutumer à croire qu'il n'y a rien qui soit entièrement en notre pouvoir, que nos pensées..."; (4) "employer toute ma vie à cultiver ma raison... suivant la méthode...".

c. La morale définitive? Na voltooiing van de wortels en stam van zijn wetenschappelijke systeem (*Principia philosophiae*, 1644) zou men verwachten dat D. zijn definitieve moraal opstelt. Temeer daar hij teleurgesteld raakte in de medicijnen (waarvan hij op 4 dec. 1639 aan Huygens schreef dat ze hem in staat zou stellen nog meer dan een eeuw te leven). Maar de drie regels van de moraal in de brief aan Élisabeth van 4 aug. 1645 lijken op die van het *Discours*: (1) "se servir, le mieux qu'il lui est possible, de son esprit, pour connaître ce qu'il doit faire ou ne pas faire en toutes les occurrences de la vie"; (2) "qu'il ait une ferme et constante résolution d'exécuter tout ce que la raison lui conseillera... et c'est la fermeté de cette résolution, que je crois devoir être prise pour la vertu..."; (3) "qu'il considère que, pendant qu'il se conduit ainsi... tous les biens qu'il ne possède point sont aussi entièrement hors de son pouvoir..., et que, par ce moyen, il s'accoutume à ne les point désirer". Fundamentele waarheden: God, onsterfelijkheid, vrije wil, oneindig universum (15-9-'45). Het doel van de moraal: *la béatitude*.

H9. Les passions de l'âme/Traité des passions (1649).

a. Een fysisch onderzoek. Waarom een verhandeling over "passies" (i.p.v. over de deugd)? Omdat passies ervoor zorgen dat we ons bepaalde genoegens groter voorstellen dan ze zijn, "ce qui est la source de tous les maux et de toutes les erreurs de la vie" (à É., 1-9- 1645, cf.§138). Definitie (§27). De functie der passies (§52). De passies zijn van nature goed (§211). Waarom ze gecorrigeerd moeten worden door de rede (§§48, 138).

b. Klassificatie der "passies". De zes enkelvoudige (§69): l'admiration, l'amour, la haine, le désir, la joie, la tristesse. De vele samengestelde: l'estime, le mépris, l'orgueil, la générosité, l'humilité, le dédain, l'espérance, la crainte, la jalousie, le désespoir, le courage, la hardiesse, la lâcheté, l'irrésolution, le remords, l'envie, la pitié, la satisfaction, le repentir, l'indignation, la colère, la gloire, la honte, le dégoût, le regret, &c.

c. La Générosité. Het hoogste verdiende zelfrespect (§153). Waarom de deugdzame vrije wil ons godgeleijk maakt (§152). Waarom alle mensen dezelfde morele status (kunnen) hebben (§154). Dus: Stoïcijn-Christelijke transformatie van het Aristotelische ideaal van *megalopsuchia*. Alle passies kunnen goed en slecht gebruikt worden.

d. Evaluatie. Overschat D. onze vrijheid? Werkt zijn moraal ook zonder een onsterfelijke ziel? Waar zijn de normen en waarden? Wat kunnen we van Descartes leren?

College 4. Thomas Hobbes (1588-1679) en Baruch Spinoza (1632-1677)

Motto 1: "The utility of moral and political philosophy is to be estimated, not so much by the commodities we have by knowing these sciences, as by the calamities we receive by not knowing them" (Hobbes, Elements of Philosophy, English Works, I, p. 8).

Motto 2: "Sed omnia praeclara tam difficilia, quam rara sunt" (*Ethica*, slotzin).

H10. Individu en totaliteit bij twee deterministische denkers

a. Hoe botsing der culturen leidt tot filosofie. Actueel belang van Hobbes & Spinoza. Hobbes: Opleiding te Oxford; Grand tour met William Cavendish in 1610; Parijs na de pest van 1628, waaraan William stierf; publicatie van de Thucydides vertaling om Engelsen te wijzen op de gevaren van democratie. Italië in 1636, ontmoet Galileï. Vlucht naar Parijs in 1640, contact met kring rond Mersenne. Vlucht terug na publicatie van de *Leviathan* in 1651. De "bill against atheism" (1666, na the Great Fire of London). Spinoza: Sefardisch Portugees jodendom. Excommunicatie in 1656? Tolerantie en intolerantie in de Republiek: de zelfmoord van Uriel da Costa in 1640 (excommunicatie vanwege ontkenning openbaring en onsterfelijke ziel); het proces vanwege blasfemie en dood van Adriaan Koerbagh in 1669 (schrijver van *Een Bloemhof van allerley lieflijkheid*: Jezus niet goddelijk, God is de natuur, alles is wetmatig dus noodzakelijk, wonderen zijn onmogelijk); de moord op Johan de Witt in rampjaar 1672. Spinoza leefde wijselijk teruggetrokken als lenzenslijper. Zowel Hobbes als Spinoza verwerpen het Cartesiaanse substantiedualisme en zijn determinist. Spinoza's werken werden door Hollandse protestanten verbrand en door het Vaticaan op de *Index Librorum Prohibitorum* geplaatst.

b. Hobbes: van Individu naar Staat als totaliteit. Natuurwetenschap en menswetenschap. Galileï's methode van resolutie en compositie. De wereld is niets dan materie in beweging. Bewegingen en het machtsstreven van mensen. Compositie van totaliteiten vanuit elementen: van gemoedsaandoeningen naar menselijk handelen, van mens naar staat. Doel van de mens, zelfbehoud & "felicity". Noodzaak van de staat.

c. Spinoza: van Individu naar God als totaliteit. Menselijke individuen zijn modi van twee attributen van Deus sive Natura. Er bestaat maar één "substantie" (neutraal monisme). Dus geen God buiten de natuur. Spinoza's *Radical Enlightenment*. (Jonathan Israel, OUP, 2001). Radicale verwerping van antropomorfisme in de religie; radicaal geometrisch rationalisme, radicale Bijbelkritiek, radicale

ontkenning van menselijke vrijheid, een minder radicale verdediging van vrijheid van denken/meningsuiting.

H11. Het materialisme van Thomas Hobbes

a. Studie der passies. *Leviathan* (1651), ch.6,13. Materialistisch en mechanistisch uitgangspunt: passies als gemoedsbewegingen. Net als bij Descartes 6 enkelvoudige passies. De passies zijn grotendeels toekomstgericht. De behoefte aan macht ("a perpetual and restless desire of power after power, that ceases only in Death" ch.11) en de passion for glory. Tegen Aristotelische gematigdheid. Deliberatie als strijd der passies.

b. De contract-theorie. De Cive (1642); *Leviathan*. Engelse burgeroorlog (1642-51) dwong tot reflectie op de grondslagen van de staat. De natuurtoestand zonder staat is een "war of all against all", waarin "the life of man [is] solitary, poore, nasty, brutish, and short". Het "right of nature" van zelfbehoud. Het realismeprbleem m.b.t. de natuurtoestand. Wat is de oorzaak van het oorlogskarakter van de natuurtoestand (passies, prisoner's dilemma's, misdadige individuen)? Het sociale contract. De noodzaak van absoluut gezag. Dus geen machtscheiding bij Hobbes (die leidt tot verlamming en burgeroorlog). Hoe machtsmisbruik te voorkomen? Het natuurrecht op zelfverdediging.

c. Het probleem van de vrije wil. Hobbes verwerpt de Cartesiaanse idee van de vrije wil. Wil is de dominante passie. Vrijheid is: kunnen doen wat je verlangt, en dit is een vorm van determinisme. Compatibilisme in het vrijheid/determinisme probleem.

H12. Het pan-en-theïsme van Baruch Spinoza

a. Van hartstocht naar inzicht: De *Ethica Ordine Geometrica Demonstrata* (1677). Basisbeginselen: Deus sive Natura (de natuur omvat twee van de oneindig veel Goddelijke attributen: pan-en-theïsme). Omdat deze substantie oneindig is in alle opzichten, kan er maar 1 bestaan. Logico-causaal determinisme en de opzet van de *Ethica*; radicale verwerping van alle teleologie. Hoe kan de mens gelukkig worden? De studie van de passies *more geometrico* (Pars III). Blijdschap en droefheid als elementaire passies. "Goed" en "slecht" in termen van vreugde en pijn. Hoe onszelf te begrijpen sub specie aeternitatis. Gelukzaligheid en de ware liefde voor onszelf/Deus sive natura.

b. De *Tractatus Theologico-Politicus* (TTP, 1670). Gods wil geen basis van moraal of recht. Bijbelkritiek: wonderen onmogelijk, Pentateuch geen goddelijke oorsprong, Bijbel geschreven voor onontwikkelde lezers. Dus: openbaring geen kenbron; tolerantie pragmatisch geboden voor denkbeelden. Geen goddelijk recht van koningen, zoals de Oranjes nu nog pretenderen (zie *Staatsblad*). Het liefdesgebod. Recht gaat boven religie; clerus moet geen politieke macht hebben (tegen Calvinistische theocraten zoals Voetius). Toch heeft godsdienst positieve functies: wetsgehoorzaamheid stimuleren. Laat Spinoza's naturalisme/determinisme überhaupt ruimte voor recht of moraal? Wat te maken van zijn contracttheorie? Die verdwijnt in de *Tractatus Politicus* (TP, onvoltooid), waarin S. stelt dat de staat een spontaan product is van menselijke passies, met als doel *pax vitaeque securitas*. Elk individu streeft van nature naar zelfbehoud. Daarom kan de staat slechts macht hebben over het individu in de mate dat ze steun weet te verwerven. Wijze wetgeving nodig om opstanden te voorkomen. De burgerlijke wil om te gehoorzamen is de bron van de staatsmacht. Het belang van instituties in een republiek, om de passies te disciplineren. Welke staatsvorm is volgens S. de beste? Pleidooi voor een (elitaire) democratie in TP op epistemologische gronden?

c. De weg naar de vrijheid in een deterministisch universum. Onze illusie van vrijheid als onveroorzaakt-zijn is een product van onwetendheid (*Ethica* I, appendix). Hoe intellectueel inzicht in noodzakelijkheid ons de "ware zielerust" (*vera animi acquiescentia*) en vrijheid bezorgt (*Ethica*, II, prop. 49, scholium). Gelukzaligheid bestaat in de intellectuele liefde tot God (= totaliteit), en die is identiek met de deugd zelf. Wat kunnen we van H. en S. leren? Maakt hun determinisme de ethiek niet tot een illusie?

College 5. David Hume (1711-1776) en Immanuel Kant (1724-1804)

Motto 1: "We speak not strictly and philosophically when we talk of the combat of passion and of reason. Reason is, and ought only to be the slave of the passions, and can never pretend to any other office than to serve and obey them" (Hume, *A Treatise of Human Nature* (1639/40), 2.3.3; ed. Nidditch, OUP 1978, p. 415. Afgekort: T).

Motto 2: "daß alle sittliche Begriffe völlig a priori in der Vernunft ihren Sitz und Ursprung haben...; daß sie von keinem empirischen und darum bloß zufälligen Erkenntnisse abstrahiert werden können; daß in dieser Reinigkeit ihres Ursprungs eben ihre Würde liege, um uns zu obersten praktischen Prinzipien zu dienen" (Kant, GMS, A34).

H13. Hume: *A Science of Man*

a. Ethisch emotivisme. Hume's ethische werken: T (bk. II, III) *An Enquiry concerning the Principles of Morals* (EPM, 1751). Evenals Anthony Shaftesbury (1671-1713) en Francis Hutcheson (1694-1746) legt Hume de oorsprong van onze concepten van moreel "goed" en "kwaad" in morele emoties van goedkeuring en afkeuring die we ervaren wanneer we karaktertrekken (en handelingen) onpartijdig beschouwen. De rol van *sympathy*. De grondslag van morele normen ligt niet in de rede of in God, maar in de menselijke natuur. Doel van de ethiek: wat mensen gelukkig maakt, of: *the peace and security of human society* (*eudaimonisme*, vgl. de Grieken). Sommige deugden zijn "natuurlijk", andere een cultuurproduct. Contra Hobbes: in de "natuurtoestand" zijn mensen niet slechts egoïstisch doch ook altruïstisch en leven in groepen.

b. Politieke filosofie. Hume verwerpt contracttheorieën. Gezien onze natuurlijke neiging tot coöperatie gaan samenlevingen vooraf aan staten. Zonder voorafgaande samenleving en daaraan inherente normen zou een contract onmogelijk zijn. Ratio van staten. Gehoorzaamheid aan overheden is nodig om orde te handhaven maar opstand tegen tyrannieke overheden is geoorloofd (contra Hobbes). De macht der gewoonte.

c. Het probleem van vrijheid en determinisme. De doctrine van vrijheid is "absurd.. in one sense, and unintelligible in any other (T,2.3.2, p. 407). Onderscheidt: *liberty of indifference* (onveroorzaakt zijn) van *liberty of spontaneity* (niet gedwongen zijn). Vrijheid is absurd in de eerste zin, want alles in het universum is causaal bepaald. In de tweede zin zijn we soms vrij en soms niet. Welke soorten van "dwang" sluiten *liberty of spontaneity* uit, dwz. "a power of acting or not acting, according to the determinations of the will" (*Enquiry conc. Human Understanding* (1748), 8.1.73)? Hume: iedereen heeft deze vrijheid "who is not a prisoner and in chains" (ibid.). Het probleem van psychische dwangmatigheid een objectie. Waarom denken we dat onze wil niet veroorzaakt is? Hume: we menen dat veroorzaking méér is dan regelmatige opeenvolging (een soort "noodzaak", cf. Spinoza) en voelen deze niet in onszelf. Hume's compatibilisme. Een theologische objectie: maakt universeel causaal determinisme niet God verantwoordelijk voor alle menselijke misdaden? Hume (ibid., 8.2.81): deze "objection admits not of so easy and satisfactory an answer". Maar is dit geen *reductio ad absurdum* van Hume?

H14. Kant: autonomie en plicht

a. Autonomie en heteronomie. Kants belangrijkste morele geschriften: *Grundlegung zur Metaphysik der Sitten* (GMS, 1785); *Kritik der praktischen Vernunft* (KpV, 1788); *Die Metaphysik der Sitten* (MS, 1797/8). Wat is een "Metaphysik der Sitten"? Een apriorische morele theorie. Waarom die er moet zijn: omdat morele plicht en wet "absolute Notwendigkeit bei sich führen". Morele verplichtingen vs. prudentiële regels. Hypothetische vs. categorische imperatieven. Hypothetische imperatieven zijn "heteronoom" (God, verlangen naar geluk, menselijke natuur, enz.). Een "autonome" ethiek moet uit categorische imperatieven bestaan, waarvan "der Grund der Verbindlichkeit .. nicht in der Natur des Menschen.. gesucht werden müsse, sondern a priori lediglich in Begriffen der reinen Vernunft" (GMS,

Aix). Maar: niet analytisch. Dus: synthetisch a priori! Voorts is een MS noodzakelijk "weil die Sitten selber allerlei Verderbnis unterworfen bleiben, so lange jener Leitfaden und oberste Norm ihrer richtigen Beurteilung fehlt" (GMS, Ax). Is er zo'n hoogste norm? Hoe luidt ze?

b. Plicht en de categorische imperatief. Alleen de goede wil is onbeperkt goed en maakt ons gelukwaardig. Maar wat maakt een wil moreel goed? Wanneer je handelt conform en uit plicht. *Pflicht vs. Neigung*. Wanneer is dit zo? Wanneer de maxime van je handeling aan De Categorische Imperatief voldoet en je handelt uit "reine Achtung für dieses praktische Gesetz". Formuleringen: (a) "Handle nur nach derjenigen Maxime, durch die du zugleich wollen kannst, daß sie ein allgemeines Gesetz werde" (GMS, A52). B.v. liegen, belofte. (b). "Handle so, daß du die Menschheit, sowohl in deiner Person, als in der Person eines jeden andern, jederzeit zugleich als Zweck, niemals bloß als Mittel brauchest" (A66-7). Dat deze formuleringen op hetzelfde neerkomen. De idee van een Reich der Zwecke: "daß alle Maximen aus eigener Gesetzgebung zu einem möglichen Reiche der Zwecke, als einem Reiche der Natur, zusammenstimmen sollen" (A80).

c. Evaluatie van de categorische imperatief. Drie mogelijke interpretaties van de KI-toets: (a) "kannst" = zonder interne contradictie; (b) "kannst" = zonder gevoel van morele absurditeit; (c) "kannst" = zonder contradictie wanneer je maxime aangevuld wordt met andere premissen. Problemen met (a, b, c). Waarom de KI toch een essentieel element van ons morele bewustzijn uitdrukt. Probleem van de kring der partners.

H15. Kant: Hoe is ethiek mogelijk?

a. Het probleem van vrijheid en determinisme. Plicht vooronderstelt vrijheid; negatieve vrijheid als niet-veroorzaakt zijn van de wil; positieve vrijheid als het vermogen autonoom te kiezen. "Der Begriff der Freiheit ist der Stein des Anstoßes für alle Empiristen, aber auch der Schlüssel zu den erhabensten praktischen Grundsätzen" (KpV, A13). Hoe is plicht mogelijk, indien de natuur geheel causaal bepaald is?

b. Kant's transcendentiaalfilosofie als oplossing. Hume over causaliteit en inductie. Skepsis m.b.t. Newtons natuurwetenschap als gevolg. Kants these: er moeten synthetische oordelen a priori (soap) zijn. Maar hoe zijn die mogelijk (2 aspecten)? Kants transcendentale wending/Copernicaanse revolutie. Erscheinungswelt & Welt an sich. Hoe de *Kritik der reinen Vernunft* het geloof mogelijk maakt (KdrV, Bxxx).

c. Drie postulaten der moraal. Vrijheid, onsterfelijkheid, God. Hoe sterk zijn de argumenten voor elk van deze postulaten? Hoe kan de vrije wil inwerken op de wereld?

d. Evaluatie. Kants transcendentiaalfilosofie historisch achterhaald. Hoe kunnen we dan nog vrijheid postuleren? Is Hume's compatibilisme de oplossing? En: plicht of geluk?

College 6: Darwin, Mill en Nietzsche

Motto 1: "...any animal whatever, endowed with well-marked social instincts, the parental and filial affections being here included, would inevitably acquire a moral sense or conscience, as soon as its intellectual powers had become as well, or nearly as well developed, as in man" (Darwin, *The Descent of Man*, Penguin ed., p. 120-1).

Motto 2: "Kant... fails, almost grotesquely, to show that there would be any contradiction, any logical (not to say physical) impossibility, in the adoption by all rational beings of the most outrageously immoral rules of conduct" (Mill, *Utilitarianism*, Penguin ed. (Mill & Bentham, *Utilitarianism and Other Essays*), p. 275).

Motto 3: "mein Problem: unter welchen Bedingungen erfand sich der Mensch jene Werturteile gut und böse? Und welchen Wert haben sie selbst? Hemmten oder förderten sie bisher das menschliche Gedeihen? (*Zur Genealogie der Moral*, Kröner ed., p. 241-2).

H16. Charles Darwin (1809-1882): *The Descent of Man* (1871)

a. Darwins evolutionaire verklaring van onze moral sense. De theorie van natuurlijke selectie in *The Origin of Species* (1859) contra William Paley's *Natural Theology* (1802). Waarom zweeg D. zo lang over de mens en schreef hij toch *The Descent of Man* (DM)? Darwin's verklaring van de menselijke morele vermogens. Vier aspecten: (1) social instincts, (2) mental faculties, (3) language and the pressure of common opinion, (4) habit. Proximale en ultieme verklaringen. Bevestiging door modern onderzoek: gedragsbiologie (b.v. Frans de Waal), psychologie, neurowetenschappen.

b. Het altruïsme probleem. Alledaags en evolutionair altruïsme. Darwin: "He who was ready to sacrifice his life, as many a savage has been, rather than betray his comrades, would often leave no offspring to inherit his noble nature... Therefore, it hardly seems probable, that the number of men gifted with such virtues, or that the standard of their excellence, could be increased through natural selection" (DM, pp. 155-6). Oplossingen: wederkerig altruïsme (R. Trivers), kin-selection (W. D. Hamilton), groepsselectie (vgl. E. Sober & D. S. Wilson, *Unto Others: The Evolution and Psychology of Unselfish Behavior*, Harvard UP 1998); D. S. Wilson & E. O. Wilson: "Rethinking the Theoretical Foundation of Sociobiology", *The Quarterly Review of Biology* 82 (2007): 327-348.

c. Radicale contingentie. Conflict met Kant? Theologische en evolutionaire verklaringen van de ethiek. Darwins gedachte-experiment: stel wij mensen waren als bijen. "If, for instance, to take an extreme case, men were reared under precisely the same conditions as hive-bees, there can hardly be a doubt that our unmarried females would, like the workerbees, think it a sacred duty to kill their brothers, and mothers would strive to kill their fertile daughters..." (DM, p. 122). De radicale contingentie van onze morele overtuigingen sluit niet uit dat we ze als dwingende plicht ervaren (dat kan evolutionair voordelig zijn). Oorsprong van de plicht: evolutie i.p.v. Kantiaanse *Welt an sich!* d. Invloed verklarende ethiek op normatieve ethiek. Sociaal Darwinisten in de 19e en 20e eeuw. Zie het college *Evolutie en Ethiek* (Home-Academy, 2008). Henry Sidgwick en G. E. Moore: *The Naturalistic Fallacy*. Waarom de Darwiniaanse visie te denken geeft.

H17. John Stuart Mill (1806-1873): *Utilitarianism* (1863)

a. Mill's grondbeginsel. Jeremy Bentham (1748-1832). Doel *Utilitarianism* (U): het opstellen van "the criterion of right and wrong" of het leggen van "the foundation of morality" als alternatief voor het Christendom. The greatest-happiness principle/ the principle of utility: "actions are right in proportion as they tend to promote happiness, wrong as they tend to produce the reverse of happiness", dwz "the greatest happiness of the greatest number". Wat is "happiness"? The benevolent spectator. Deontologische en consequentiaalistische ethische systemen. Handeling-utilisme en regel-utilisme. Problemen met handeling-utilisme: (1) Heiligt het doel de middelen? (2) Nut op welke termijn, hoe te meten (total, average)? (3) Kunnen we het nut van handelingsopties

wel berekenen (*a felicific calculus*), gegeven allerlei beperkingen? (4) Conflict met morele "intuities". Een optimaliseringsstrategie: wees deontisch in het dagelijkse leven en handelings-utilistisch op het niveau van kritische reflectie. Een probleem: onze alledaagse morele "intuities" werden niet per se op "geluk" geselecteerd. Mills gemitigeerde regel-utilisme. Valt dit terug in handelings-utilisme?

b. De rechtvaardiging van Mills beginsel. Het axiomatisch-deductieve meta-ethische model van Kant en Mill. Hoe rechtvaardigt Mill zijn grondbeginsel? "The only proof capable of being given that an object is visible, is that people actually see it... In like manner, I apprehend, the sole evidence it is possible to produce that anything is desirable, is that people do actually desire it" (U, p. 307). Twee drogredenen: (1) '-able' in 'desirable' is niet '-ible' in 'visible'; een naturalistic fallacy. (2) Onze gelukswensen zijn in feite meestal beperkt *qua* kring der partners. En (3) wensen we echt alleen geluk?

c. Rechtvaardigingsmodellen in de meta-ethiek. Het axiomatisch-deductieve model weinig plausibel indien bekeken tegen evolutie-theoretische achtergrond. Het model van reflexief evenwicht (John Rawls, *A Theory of Justice*, 1971). Het pragmatische model.

H18. Friedrich Nietzsche (1844-1900): *Zur Genealogie der Moral* (1887)

a. Nietzsche als cultureel Darwinist. Invloed van Wilhelm Roux en andere Duitse Darwinisten. God is dood. Een Darwinianisering van Nietzsches Schopenhaueriaanse Kantianisme. Wat is een "genealogie" van de moraal? Nietzsche's historische reconstructie van de culturele evolutie van de westerse moraal. Herrenmoral en Sklavenmoral (gut vs. schlecht, gut vs. böse). De psychologie van deze twee systemen (Selbstherrlichkeit en ressentiment). De machtsstrategieën der zwakken; Kants universaliseringsbeginsel. Mill's utilisme. De geschiedenis van het Westen als decadentie. Nietzsche versus Marx over het Christendom. Nihilismekritiek.

b. De Wille zur Macht. Drie begrippen van de WM: psychologisch, biologisch (Duits Darwinisme; het cosmologische probleem voor de evolutietheorie), metafysisch. Alle argumenten voor een moraal zijn rationalisaties van een wil tot macht. Wiens wil tot macht? N's identificatie met "aristocratie" contra "democratie". De noodzaak van een Umwertung aller Werte. Van Hinterweltlerei naar Amor fati en Lebensbejahung.

c. Übermensch & Ewige Wiederkehr des Gleichen. *Übermensch* en *letzte Mensch*. Was Nietzsche een Lamarckiaan? Twee interpretaties van de EWG: kosmologisch en existentieel. De ethiek van de wil tot macht. Waarom Zarathustra (Zoroaster)? Kan men Nietzsches ethiek rechtvaardigen? Nietzsche en Hitler.

College 7. Meta-ethiek van Moore tot Mackie

Motto: "A strictly philosophical treatise on ethics should therefore make no ethical pronouncements" (A. J. Ayer, *Language, Truth and Logic*, Pelican ed., p. 137).

H19. Cognitivism

a. Cognitivism, naturalisme, non-naturalisme. Het ontstaan van de "analytische" wijsbegeerte: formeel logica en begripsanalyse. Van normatieve ethiek naar meta-ethiek. Meta-ethische vragen: semantisch, ontologisch, kennis-theoretisch. Cognitivism vs. non-cognitivism; de cognitivist is i.h.a. naturalistisch of non-naturalistisch. Waren Spencer, Nietzsche en Mill "ethische naturalisten"? Definiëerden ze 'intrinsiek goed' (i.t.t. 'instrumenteel goed') of gaven ze alleen een criterium voor intr. goed in naturalistische termen (evolutie, macht, geluk)? Het naturalisme dat Moore bestrijdt is definatorisch.

b. Het Intuitionisme van George Edward Moore (1873-1958). *Principia Ethica* (1903). Van naturalistisch naar non-naturalistisch cognitivism. Moore's theorie van de "naturalistic fallacy": je

kunt 'goed' niet definiëren in termen van natuurlijke (of andere) eigenschappen. Het "open question argument" als bewijs hiervoor. Moore's conclusie: 'goed' is niet definieerbaar; verwijst naar een niet-natuurlijke eigenschap die we met een speciale "intuïtie" waarnemen (vgl. kleuren). Is Moore's "open question argument" overtuigend? Het veronderstelt dat begripsanalyses niet informatief kunnen zijn. Is zijn intuïtionisme houdbaar? (1) hoe zouden we de betekenis van het woord 'goed' kunnen leren? (2) Hoe verklaart Moore dat het feit dat iets goed is een reden is om het na te streven ("goed" is intrinsiek handelingsmotiverend). (3) Hoe is morele discussie nog mogelijk? Een Darwinistische verklaring van Moore's "intuïties".

c. De "Error Theory" van John Leslie Mackie. *Ethics, Inventing Right and Wrong* (1977). Twee thesen, een semantische en een ontologische: (1) in morele oordelen schrijven we objectieve morele eigenschappen toe aan handelingen of toestanden; (2) maar in werkelijkheid bestaan dergelijke eigenschappen niet. Gevolg: al onze morele oordelen zijn onwaar. Deze "dwalingstheorie" is cognitivistisch en anti-realistisch. Argumenten voor (2): (a) culturele variatie van moraal; (b) metafysische merkwaardigheid der vermeende morele eigenschappen (hoe kunnen eigenschappen intrinsiek gedrags-motiverend zijn?); (c) hoe kunnen ze superveniëren? (d) Hoe kunnen we ze kennen? Een analoge dwalingstheorie: Locke over z.g. secundaire kwaliteiten. Evaluatie: kunnen we niet beter het cognitivisme (1) opgeven? Immers, als de dwalingstheorie juist is, zouden we, indien intellectueel oprecht, al onze morele oordelen moeten afzweren (vgl. een error-theory over religie). Maar dat is onaanvaardbaar.

H20. Non-Cognitivism

a. Het Emotivisme van Alfred J. Ayer (1910-1989). *Language, Truth and Logic* (1936). Logisch Positivisme na het failliet van de Kantiaanse wetenschapsfilosofie. De logischpositivistische klassificatie van oordelen: logisch of empirisch ("Hume's Fork"). Het verificatiecriterium van betekenis. Ethiek lijkt een objectie, want morele oordelen zijn niet empirisch toetsbaar. Ayer: morele oordelen zijn geen echte oordelen; ze zijn niet W/O maar drukken attitudes uit en moedigen anderen aan deze attitudes te delen en dienovereenkomstig te handelen ("expressivisme"). NB: ze beschrijven niet attitudes ("subjectivisme"), want ze zijn niet waar/onwaar. Cf. C. L. Stevenson, *Ethics and Language* (1944). Objectie: hoe morele meningsverschillen te analyseren? Die gaan ofwel over feiten, of het zijn attitudeverschillen.

b. Het Prescriptivisme van Richard Hare (1919-2002). *The Language of Morals* (1952); *Freedom and Reason* (1963). Hare's probleem: "why morality matters". Cognitivisten en emotivisten verklaren dit onvoldoende. Oplossing van Moore's Naturalistic Fallacy. Descriptief en prescriptief taalgebruik. Soorten prescriptief taalgebruik. Criteria voor 'goed' drukken morele standaards uit. Daarom hebben morele oordelen zowel descriptieve als prescriptieve elementen. Ultieme keuzen. Kants universaliseerbaarheidsvereiste een kenmerk van morele 'oughts'. Indien men dit vereiste verwerpt, is men een 'fanatic'. Waarom universaliseerbaarheid leidt tot *preference utilitarianism*. Moraal en *overriding reasons*.

H21. Het Frege-Geach Probleem

a. Kernprobleem voor non-cognitivism. Gottlob Frege (1848-1925); Peter Geach (1916-). We beschouwen redeneringen zoals "(x) Moord is zondig; (y) Indien moord zondig is, dan is de moord van Volkert op Pim zondig, dus (z) De moord van Volkert op Pim is zondig", als deductief geldig omdat gegeven de waarheid van de premissen, de conclusie niet onwaar kan zijn. Maar volgens non-cognitivisten zijn oordelen als (z) helemaal niet waar/onwaar! Hoe kunnen ze dan de (on)geldigheid van moreel redeneren begrijpelijk maken? En moeten ze niet toegeven dat terwijl (x) een expressie is van een houding, dit niet kan gelden voor (y) en dus ook niet voor de antecedens van (y)? Zijn al deze uitdrukkingen dan dubbelzinnig? Dat is weinig plausibel. (Cf. Geach in *Philosophical Review* 69 (1960) en 74 (1965)).

b. Het quasi-realisme van Simon Blackburn (1944-). Doel van het quasi-realisme: duidelijk maken hoe het mogelijk is dat terwijl morele oordelen attitudes uitdrukken (expressivisme, non-cognitivism), hun semantiek toch lijkt op die van beschrijvende oordelen die waar of onwaar zijn. Argumenten voor "projectivisme" mbt. moraal: (1) ontologisch en kennistheoretisch onproblematisch (i.t.t. cognitivism); (2) afhankelijkheid (supervenience) van morele eigenschappen t.o.v. natuurlijke eigenschappen is moeilijk te verklaren voor de cognitivist/realist; (3) dat morele oordelen motiveren tot handelingen is eveneens moeilijk te verklaren voor de cognitivist/realist.

c. Blackburns oplossing van het Frege-Geach probleem. Generalisatie van waarheidstafels in de definitie van logische constanten ('of', 'en', 'als...dan', 'niet'): in termen van "commitments": niet alleen tot waarheid/onwaarheid maar ook in termen van positieve/negatieve evaluaties met andere "waarden" dan "waarheidswaarden". Blackburns analyse van (y): dit oordeel drukt een waarderende morele attitude uit over een combinatie van morele attitudes (dus: een meta-attitude). Hoe kan deze analyse de geldigheid van de redenering onder III(a) begrijpelijk maken? Wie de premissen aanvaardt maar de conclusie verwerpt getuigt van een "fractured moral sensibility", want aanvaardt een combinatie van houdingen die zij zelf afkeurt. Maar: dit lijkt eerder een moreel dan een logisch gebrek! Het onderzoek gaat dus verder (vgl. b.v. A. Gibbard).

College 8. Arendt, Levinas en Singer

Motto: "Während unser gesunder Menschenverstand verwirrt ist, wenn er mit Handlungen konfrontiert wird, die weder von Leidenschaften inspiriert noch utilitaristisch sind, ist unsere Ethik unfähig, mit Verbrechen fertigzuwerden, die die Zehn Gebote nicht vorhergesehen haben. Es ist sinnlos, einen Menschen wegen Mord zu hängen, der an der Fabrikation von Leichen beteiligt war (auch wenn wir natürlich kaum eine andere Alternative haben). Das waren Verbrechen, für die keine Bestrafung angemessen zu sein scheint, weil jede Bestrafung ihre Grenzen in der Todesstrafe findet." (Hannah Arendt, geciteerd uit *Social Science Techniques and the Study of Concentration Camps* (1950) in Wolfgang Heuer, *Hannah Arendt*, 1987, p. 43).

H22. Hannah Arendt (1906-1975)

a. Leven en werk. Studie wijsbegeerte en theologie te Berlijn, Marburg (1925, liefdesrelatie met Heidegger) en Freiburg; promotie bij Karl Jaspers (*Der Liebesbegriff bei Augustin*, 1929). Na arrestatie door de Gestapo in 1933 gevlucht naar Parijs (ontmoeting met Sartre, Camus, Koyré, Jean Wahl, Kojève, &c), vandaar in 1941 na internering te Gurs (bij de Pyreneën) naar New York. Na 1945 voortrekster joodse culturele opbouw in Europa; bekend geworden door *The Origins of Totalitarianism* (1951) en *The Human Condition* (1958). Zie ook *Eichmann in Jerusalem: a Report on the Banality of Evil* (1963). Ze was hoogleraar aan de Universiteit van Chicago en de New School for Social Research in New York.

b. Hermeneutiek van ons politieke bestaan. Invloed van Martin Heidegger: *Sein und Zeit* (1927). Hoe moet de mens zichzelf wijsgerig ("ontologisch") begrijpen? Hermeneutische zelf-analyse i.p.v. empirische menswetenschappen. Doel van *The Origins of Totalitarianism* (1951): een "wezensanalyse" van totalitaire bewegingen zoals Nazisme en Stalinisme; een analyse van hun historische oorsprong. Wezensanalyse: "Totalitarianism is the most radical denial of freedom". Twee traditionele problemen voor staten: afgrenzing burger/individu en afgrenzing binnenlandse/buitenlandse politiek. Totalitaire bewegingen reduceren het tweede telkens geheel tot het eerste. In termen van Montesquieu's analyse van de relatie staatsvorm-drijfveer van mensen (Monarchie: eer. Democratie: gelijkheid. Tyrannie: angst): totalitaire bewegingen elimineren geheel de individuele drijfveer van mensen, die niets meer zijn dan elementen in een "beweging" (evolutie van het superieure ras, emancipatie van het proletariaat). "Terror is the essence of totalitarian

government". Factoren bij de oorsprong van totalitaire bewegingen: (1) Ontstaan moderne massamens door industrialisering, democratisering, wegvallen standenmaatschappij, enz.: "Weltverlust". (2) Zoektocht naar een populistische (*völkische*) groepsidentiteit. (3) Stimulering racisme door imperialisme en kolonisatie (b.v. de Boeren). (4) Noodzaak efficiënte exploitatie der kolonies.

c. Remedie: *Vita activa*. Labor, work, action. "Handelen" als de vrijheid iets nieuws te beginnen in interactie met anderen. De Amerikaanse revolutie en republiek als paradigma. Machtenscheiding, vrijheidsrechten, enz.

H23. Immanuel Levinas (1906-1995)

a. Leven en werk. Gelovig Joods filosoof, geboren in Litouwen, in 1930 genaturaliseerd tot Fransman. Overleefde Duitse krijgsgevangenschap en begon na de oorlog een kritische discussie met de fenomenologische traditie (Husserl, Heidegger) waarin hij was geschoold (cf. *La théorie de l'intuition dans la phénoménologie de Husserl* (1930), *En découvrant l'existence avec Husserl et Heidegger* (1949)). In zijn hoofdwerk *Totalité et infini* (1961) betoogt hij dat de ethiek fundamenteeler is dan de ontologie. Levinas werd na enkele andere leerstoelen bekleed te hebben in 1973 hoogleraar aan Paris IV, Sorbonne, tot zijn emeritaat in 1979. Ook doceerde hij aan de École Normale Israélite Orientale.

b. Van egologie naar alteriteit. Het "egologische" karakter van de westerse ontologie/ metafysica. Descartes, Hume, en Husserl als voorbeelden. Analyse van de waarneming vanuit subjectieve indrukken maakt de wereld tot een egologische constructie, waarin anderen slechts gekend worden door een analogieredenering. Heidegger overwint deze ontologie onvoldoende radicaal in *Sein und Zeit* (1927). Een assumptie van Levinas en Heidegger: onze metafysica vormt ten diepste de cultuur. Dus: totalitaire systemen (Nazisme, Communisme) die geen respect hebben voor de Ander komen voort uit de westerse egologische ontologie. Tweede Wereldoorlog als symptoom. Het fundamentele verschijnsel van de ethiek: de Ander toont zich aan ons als hulpbehoevend (*la veuve et l'orphelin*). Een fenomenologie van de verschijning van de Ander met zijn gelaat en blik onthult dat de Ander alle "totaliteiten" doorbreekt, en dat ik aan de ander ten diepste moreel verplicht ben: een "metafysische" fundering van de ethiek. Daarom mag ik de Ander nooit naar het leven staan. Een antithese tegen Sartre's analyse van "le regard d'autrui" in *L'être et le néant* (1949). Ethisch-religieuze eschatologie prophétique tegen de "totalitaire" traditie van Parmenides tot Heidegger.

c. Evaluatie. Is het wijsgerige denken in "totaliteiten" (ontologie als wetenschap van het zijnde in zijn totaliteit) wel zo verwant aan "oorlog" als L. denkt? Is het verband wijsbegeerte - politiek en 2e Wereldoorlog zo duidelijk? En: impliceert L.'s fundering van de ethiek een "naturalistic fallacy" in de zin van G. E. Moore?

H24. Peter Singer (1946-)

a. Leven en werk. Singers ouders waren joods, Weens, en vluchtten in 1938 voor de Oostenrijkse annexatie naar Australië. Zijn grootouders kwamen om in Nazi-kampen. Peter Singer studeerde rechten, geschiedenis en wijsbegeerte te Melbourne en behaalde een B-phil in Oxford bij Richard Hare. Hij was hoogleraar wijsbegeerte aan Monash University en is nu hoogleraar in de Bioethiek te Princeton. Zijn meest bekende boek is *Animal Liberation* (1975). Zie ook *Practical Ethics* (1979, 2e ed. 1993: PE).

b. Grondbeginselen. Wat kenmerkt moreel redeneren? "Ethics takes a universal point of view" (b.v. universaliseerbaarheid, onpartijdige toeschouwer, ideale waarnemer, enz.). Utilisme: the principle of equal consideration of interests. Uitbreiding naar dieren: dierenrechten. Toepassing op problemen zoals abortus, euthanasie, embryoselectie, enz.

c. Ontwerp van een milieu-ethiek. Het probleem van de discount rate i.v.m. kappen regenwouden. "Now we face a new threat to our survival. The proliferation of human beings, coupled with the by-

products of economic growth, is ... capable of wiping out our society - and every other society as well. No ethic has yet developed to cope with this threat... and the time we have left to develop a new environmental ethic is short"

Colofon

Home Academy geeft hoorcolleges uit voor thuis en onderweg. Direct te downloaden of onbeperkt te beluisteren in de Home Academy Club. Interessante onderwerpen, van geschiedenis tot natuurwetenschappen, voorgedragen door boeiende sprekers. Zo kan je kennis opdoen in de auto, in de trein, op de fiets of thuis op de bank. Download de Home Academy app voor het beluisteren van onze hoorcolleges op een mobiel of tablet.

Kijk verder op www.home-academy.nl

Uitgave Home Academy Publishers
Middelblok 81
2831 BK Gouderak
Tel: 0182 – 370001
E-mail: info@home-academy.nl

Opname Sandro Ligtenberg (Utrecht, februari & maart 2011)
Stem Inleiding F.C. van Nispen tot Sevenaer
Muziek Intro Cok Verweij
Mastering Frits de Bruijn
Vormgeving Ruth Bos / Grafisch ontwerp

© Hoorcollege Copyright 2011 Home Academy Publishers B.V.
ISBN 978 90 8530 914 7
NUR 730, 77, 78

Alle rechten voorbehouden. Behoudens de in of krachtens de Auteurswet van 1912 gestelde uitzonderingen, mag niets uit deze uitgave worden veelevoudigd, uitgeleend, verhuurd, uitgezonden, opgeslagen in een geautomatiseerd gegevensbestand, of openbaar gemaakt, in enige vorm of op enige wijze, hetzij elektronisch, mechanisch, door (foto)kopieën, opnamen of enig andere manier, zonder voorafgaand schriftelijk toestemming van de uitgever.